

**SZENCI MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRAINAK
SZLOVÁK FORDÍTÁSAI**

Több mint kétszázhusz évvel ezelőtt különös kiadvány jelent meg Margitai János debreceni nyomdájában: az ószövetségi Dávid király zsoltárainak kelet-szlovák nyelvjárásban, magyar helyesírással készült fordításai. A szerény külsejű könyvecske több szempontból is megkülönböztetett figyelmet érdemel: a) szlovák nyelven ekkor még nem adtak ki verseket, s ebben a dicséretekkel együtt mintegy 20 000 verssor van, b) hűen tolmácsolja Szenci Molnár Albert valamennyi zsoltárát, s néhol javít is rajtuk, c) az egész európai irodalomban elterjedt Dávid-féle zsoltároknak ez az első és egyetlen teljes szlovák fordítása. A szlovák zsoltárokat eddig még senki sem vetette egybe a magyar eredetivel, eddig főként nyelvészek és egyházi szakemberek nyilatkoztak róluk mind magyar, mind szlovák részről — általánosan és többé-kevésbé elmarasztalóan. Legrészletesebben és szakszerűen Király Péter írt az énekeskönyvről és a hozzá hasonló további négy szlovák egyházi kiadványról *A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (Budapest 1953) című kandidátusi értekezésében. Ő állapította meg, hogy a szlovák fordítás az 1736-ban kiadott debreceni magyar zsoltároskönyvből készült, de a fordítást „betűszerinti”-nek mondja, s erről majd a továbbiakban fejtjük ki véleményünket.

A nevezett kiadvány 12° nagyságú, 356 számozott lapot tartalmaz, s ezekhez számozás nélkül csatolták a zsoltárok betűrendes táblázatát és két imádságot. A címlapon nincs feltüntetve sem a fordító, sem Szenci Molnár neve, hanem ez áll: Sveteho Dávida králya a proroka szto i pedzesatz Šoltári. Chtoré: vedlya nót frantzúzkích z uharszkoho na szlovenszki jazik szú prelosené, a verním Bosim szlusebnyikom k duchovnomu usitku zhotovené. A teraz pervi raz vidané. V Debretzinye vitlatsil Margitai János. V roku 1752. (Szent Dávid király és próféta százötven zsoltára, melyeket a francia dallam szerint magyarról szlovák nyelvre fordítottak, és Isten hű szolgálóinak lelki használatára készítettek, s most először kiadtak. Debrecenben, nyomtatta Margitai János, 1752-ben.) A szlovák kiadványból hiányoznak a magyarban található kották és a 150 zsoltár után közölt toldalékszövegek. A címlap verzőján egy eredeti, kelet-szlovák nyelvjárásban írt versecske van; két négy-sóros strófa, páros rímű nyolcasokban, melyek tartalma a következő: „Dicsérjük a mi Istenünket azért, hogy e világ végén mi szlovákok is énekelünk, s énekeinkben az Istent dicsőítjük. Aki egyszer szívből énekel, kétszer imádkozik. Énekelj hát e földön az emberekkel s aztán az égben az angyalokkal”. A címlapon a magyar helyesírás mellett feltűnik az is, hogy a ’soltári szó betű szerint megegyezik a magyar kiadványéval (tükörszó), habár az -i a szlovákban csupán a többesszám jele.

A szlovák címlapon az sincs feltüntetve, hogy a magyar eredeti Szenci Molnár Alberttől való, ezt azonban könnyű megállapítani, mert valamennyi zsoltár előtt közli a magyar szöveg kezdősorát, s ez mindig pontosan megegyezik Szenciével. Szenci Molnár néhány további énekének fordítása megtalálható a Zsoltárokkal

egybekötött másik könyvecskében, a kisebb terjedelmű Dicséretekben, melynek szlovák címe: Hlasz pobosnoho spévanya. To jest: Pésnye keresztzanszke na rotsné svjátí i k jinsim svetim prilesitoszem szporádane. Chtore z uharszkoho jazíku na szlovenszki prelosil S. A. V Debretzinye, vitlatsil Margitai-János v roku 1752. A két könyv szorosán egybetartozik, s a fordító S. A. szignójáról már Király Péter megállapította, hogy Spáczay András volt. A mű magyar eredetijének címe: Az Isten Anyaszentegyházbéli Isteni-Tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv, mellyben vagynak himnuszok, 'soltárokból szerzetetett dicséretek, innepekre és egyéb alkalmasosságokra tartozó régi istenes énekek. Most újabban és értelmesebben, tisztábban és nagyobb vigyázással mint ennekelőtte az énekek rendeiknek s verseiknek illendő feljegyezgetésekkel megékesítettvén, kibotsáttatott Debrecenben. Nyomtt: Margitai János által, 1736-ik Esztendőben. 8°. A magyar nyelvű kiadásban a dicséretek száma nagyobb, s a szlovák fordító néhol csökkentette, másutt pedig növelte a versszakok számát. Néhány éneknek nincs meg a magyar eredetije, s ezekről Király feltételezi, hogy Spáczay önálló szerzeményei; az Us mi tsasz nasztáva kezdetű pedig J. A. Komenský egyik énekének rövidített szlovák fordítása (128—129. lapon). A cseh eredeti megvan Comenius amszterdami Kancionáljában: Ay giž mi čas nastáva kezdettel (1659).

Mivel a szlovákok irodalmi nyelve egészen a XIX. század közepéig a cseh volt, nem érdektelen megemlítenünk, hogy ezek a nyomtatványok az első, a címlapon tudatosan is szlováknak nevezett könyvek. A zoltárokon és dicséreteken kívül a debreceni nyomdában ekkoriban még három könyv készült a szlovák reformátusok számára: Mali catechizmus (Kis katekizmus), 1750; Radosztz sertza pobosnoho (imádságok), 1758; Agenda ecclesiarum reformatorum, 1758. Valamennyinek az áll a címlapján, hogy magyarból fordították szlovákra. Az imádságoskönyv címlapjának verzőján egy Ábécé-vázlat található, amely azt magyarázza, hogyan kell kiejteni az egyes betűket. Ez is arról tanúskodik, hogy a szerzők a keletiszlovák nyelvjárást irodalmi nyelvnek tekintették, a hangok jelölésére pedig tudatosan alkalmazták a magyar helyesírást. Mindez nemcsak a nyomtatványokon figyelhető meg, hanem a keletiszlovák reformátusok kézzel írott szövegein is. (Andrej Matašik püspökhelyettes e sorok írójának pl. egy ilyen kézzel írt halotti énekeskönyvet kölcsönzött).

Sem a magyar, sem a szlovák közvéleményben nem eléggé ismert tény, hogy szlovák reformátusok is vannak. Igaz, szlovák kálvinista egyházak csak csekély számban s csupán Zemplénben keletkeztek — bizonyára a magyarokkal egy időben, még a XVI. században. Létezésük a XVIII. század közepén, az ellenreformáció előretörése után vált kritikussá; templomaikat több helységben elvették. Aligha véletlen, hogy éppen ekkor adták ki számukra az első szlovák nyomtatványukat, s ezek fennmaradásukhoz is hozzájárultak. Király Péter beclése szerint a nyomtatványok kiadása idején nyolc-tízezer szlovák református lehetett (jórészt kisebb jobbágyfalvak lakossága). Ez a lélekszám a felszabadulásig alig változott, ma Matašik püspökhelyettes beclése szerint harminc szlovák református pap van, a kálvinista származású szlovák nemzetiségűek száma pedig húszezerre tehető. A szlovák reformátusok döntő többsége ma is azon a területen él (a terebesi járásban), amelyen e könyvek megjelenése idején lakott. Az ilyen gyakran üldözött, erősebb ellenféllel körülvett közösség könnyen beleélte magát az ószövetségi Dávid-zoltárok folyton viaskodó és panaszkodó érzelmvilágába, s mindez az ihletett szlovák fordításokban is tükröződik.

A XVIII. századi szlovák reformátusok súlyos helyzetével többször foglalkoztak a Habsburgoktól üldözött és kisebbségbe szorított egyház vezetői s a debre-

ceni és sárospataki kálvinisták is. Király Péter említett monográfiájában több levelet idéz Vay Ábrahámtól, a tiszáninneni egyházkerület főgondnokától, amelyekben a szegény szlovák eklézsiák megsegítését sürgeti. Az itt közölt levelekből és a már idézett összeírásokból meggyőzően tárul elénk a keletiszlovák református jobbágyok nagy szegénysége. V. ö. a „szegény Tót Ecclesiák”; „az Ifjak közül senki azt nem irigyelheti, hogy az Tóth prédikátorságra magokat készítendő”; „akármely nevezetes és jövedelmes helyre hívnák is a jövendőben azon Tót Ecclesiákat el nem hagyja”. Jessenius is ír 1758-ban egy helyütt „az igen szegény református szlovák egyházak segélyezése ügyében.” (Király i. m. 38.) Csűrös Zoltán A debreceni városi nyomda története 1561—1911 című könyvében okmányokkal bizonyítja, hogy a szlovák könyveket Debrecen város költségén adták ki, s a fennmaradó példányok később is a város tulajdonában voltak. Ezek közül a kis katekizmust a legkisebb pénzeségéért, egy fillérért árulták. A címlapokon feltüntetett Margitai János a városi nyomda tipográfusa volt. Ebben az időben Debrecenben a város és az egyház vezetősége szorosan együttműködött (főként a Habsburg-ellenes harc kovácsolta őket össze), sőt az egyház kormányzását egy időre teljesen átvette a városi tanács vezetősége.

Noha a szlovák zsolnárfordítás névtelenül jelent meg, bizonyos adatok a fordítókról is maradtak fenn. Ezek közül a legfontosabb Liskay Sámuel nyilatkozata az énekeskönyv második kiadásának (Sárospatak, 1824) előszavában. Liskay a XVIII. század végén Málcán volt református pap, s az első kiadás fordítói ezen a tájon elődei voltak, akikről őt bizonyára kortársak és közvetlen ismerősök tájékoztatták. A Pisnye pobošne címen megjelent második kiadás előszavában Liskay szlovákul a következőket írja: „Méltó dolog, hogy továbbra is emlékezetben maradjanak Istennek azon híu és magasztos szolgálai, akik akkor a szlovákokat ezzel a nagyon szükséges könyvvel megajándékozták. — Ezek voltak egyebek között: nagytiszteletű Spátzay András füzeséri és Jessenius György, a málcái református gyülekezet prédikátora. Amaz az ünnepi énekeket (dicséreteket — Cs. S.) egyedül fordította le és Dávid zsolnárait, amelyek részben már le voltak fordítva, illőbb rendbe szedte; és emez ezt a könyvet (más hasznos könyvecskékkel együtt) a dicső Debrecen város kiadásában kinyomtatta.” (Id. Király i. m. 41.) Az előszó néhány kifejezéséből („egyebek közt”, „már le voltak fordítva”) arra lehet következtetni, hogy a két megnevezett személyen kívül mások is közreműködtek a fordításban. A szlovák református énekeskönyveknek ilyen közös munkával való fordítása és összeállítása a legújabb időkig fennmaradt.

A harmadik, erősen átdolgozott kiadás (Sárospatak, 1864) előszavában Császár Pál, gálszécsi pap, szinte szó szerint megismétli Liskay fenti megállapítását. Az előszó további részét Király így idézi: „Mídon tehát e célra szuperintendensi hivatal szíves engedélyével ezen a környéken (Abara) lakozó kedves református keresztényektől 180 aranyat kaptam: — rögtön figyelmeztettem valamennyi szlovák prédikátort, hogy néhány éneket magyarból szlovákra fordítsanak. — Aztán összejöttem velük Jenkén (Jenkovec), hogy közösen átnézzük az énekeket és illőket szedjük őket; ezt azonban rövid idő alatt nem lehetett teljesen befejezni, ezért azzal bíztak meg engem, hogy egyedül rendezzem a fennmaradt éneket s azokat kinyomtatásra előkészítsem.” (i. m. 54. lap). Király ezt az idézetet csupán magyarul és a lapszám megjelölése nélkül közli, ami azért is sajnálatos, mert nyomát sem találjuk a négy lapnyi szlovák előszóban. A kollektív munkát bizonyítandó idézet alighanem Liskay kiadására vonatkozik (ő volt abarai pap). (Az egyébként pedáns filológus cédulái itt valószínűleg összekeveredtek.) A keletiszlovák nyelven írt énekeskönyv utolsó kiadása már a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után jelent meg Rimaszombatban, 1923-ban. Ez és a Császár-féle kiadás már bizonyos konzervativizmus és szeparativizmus

látszatát kelti, mert a szlovák katolikusok és evangélikusok ekkor már egyaránt a közpszlovák nyelvjáráson alapuló irodalmi nyelvet használták. A református egyház vezetősége az 1923-as kiadvány előszavában mindezt azzal okolja meg, hogy így kívánják a szlovák hívek, akik ezt a nyelvet és ezt a helyesírást ismerik. Mai szlovák irodalmi nyelven az első református énekeskönyv 1929-ben jelent meg az Egyesült Államokban, amely azonban Szenci zsoldáiraiból csupán hetvenhetet tartalmaz, rövidített formában. A ma használatos, a magyarral lényegében megegyező énekeskönyv 131 zsoldárnak nagyrészt rövidített változatát tartalmazza, s java részüket a magyar olvasóközönség előtt is ismert kiváló szlovák költő, Emil Boleslav Lukáč fordította. A legújabb fordítások Szenci zsoldárainak mai magyar kiadásából készültek.

A Király által közölt levéltári dokumentumokból, továbbá Liszkay, majd Császár előszavából arra lehet következtetni, hogy a zsoldárok megjelenése előtt már régebben is készültek Szenci művéből kéziratos szlovák fordítások, amelyeket a papok diktáltak a híveknek, s így tanították meg őket énekelni. A debreceni kiadás előtt ezeket Spáczay „jobb rendbe szedte”, vagyis javíttatta, s talán Jessenius is javított rajtuk, mielőtt a nyomdának átadta. Ezt a feltevést támasztja alá az a tény is, hogy a keletiszlovák nyelvjárás mellett e szövegekben igen sok cseh és közép-szlovák eredetű szó is van, melyeket (eltérően a nyelvjárásban ma is használt magyar, lengyel és ukrán kifejezésektől) e vidék lakossága egyébként nem használ. Csáji Pál kutatásai óta valószínűnek tartjuk, hogy a névtelen szerzők egyike (talán legjelentősebbike) volt Rákóczi András, rákóczi földesúr, a Rákóczi-család egyik közep-nemesi rokona, akinek temetésén Bányai István pataki professzor is beszédet mondott. A beszédet Csáji a sárospataki könyvtár kéziratai közt találta meg (megvan az Országos Széchényi Könyvtárban is), címe: *Ars longa, vita brevis* (A tudomány hosszú, az élet rövid). Bányai az 1754. május 19-én végbement temetésen többek közt ezt mondta: „Az ő hijjában való az árnyék módjára elmúlt esztendeinek napjaiban egyéb életbeli cselekedetei között Istenéhez való szeretetit, kegyességét ezzel is bizonyította, hogy ő ama buzgó lelkű Szent Dávid gyönyörűséges énekeit tót nyelvre versekkel fordította, még pedig igen ékesen (eszesen), amint az ezekhez értő emberektől értettem.” (Kálvinista Szemle 1960. 3. sz. 7.)

Csáji nevezett, Rákóczi András című írásában még számos adatot közöl a szlovák zsoldárfordítóról. Ezek szerint 1693-ban született az Ung megyei Darnón, 1715-ben feleségül vette Füzy Máriát, a Sáros megyei táblabíró lányát. Négy gyermekük született, s ezek sorra elhaltak, s Rákóczi valószínűleg e csapások után kezdett elmélyültebben foglalkozni a zsoldárokkal és az egyházi ügyekkel. A szlovák lakosságú Rákócot nagybátyja, László halála után örökölte, s az 1720-as években ide költözött Darnócról. Itt állt a legészakibb fekvésű református templom, amelynek azonban nem volt állandó prédikátora, s Mária Terézia a protestáns papoknak 1749-ben megtiltotta a leányegyházakba való kijárást. Rákóczi András e nehézségen úgy segített, hogy az ünnepekre Sárospatakról hozatott tógátus-deákokat, s végrendeletében hatszáz magyar forintot hagyott a pataki kollégiumra alapítványként, hogy „esztendő interesse légyen mindenkoron említett árva oskolának azon esztendőokban seniorságot viselt érdemes ifjaké”. Végrendeletének aláírói közt szerepel a cseh származású zsoldárkiadó, Jessenius György, és Csáji feltételezi, hogy Spáczay András is baráti köréhez tartozott. Kétségtelen tény, hogy Rákóczi András a szlovák reformátusoknak egyik legerősebb patrónusa volt.

Jessenius és Spáczay életrajzi adatait Király Péter könyve alapján így foglalhatnók össze. A Spáczay-család nem zempléni eredetű, András bizonyára szlovák tudása folytán került ide: 1743 előtt Miglészen (Milhost), 1743-tól 1754-ig Málcán (Malčice), majd Bánócon (Bánovce) és Füzeséren (Vrbnica) volt pap (valamennyi

szlovák többségű község). Füzéresen van eltemetve, ő volt itt az utolsó református pap, mert a Füzesséry-család 1766-ban rekatolizált. Spáczay születési helyét, származását nem ismerjük. A Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában van egy 1619-ből származó Graduálé, amelyben saját kezű névalírása, a Sárospataki Főiskola Nagykönyvtárában pedig egy SS 129 jelzetű kolligátum, amelyben egykorú feljegyzései olvashatók. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek azt írják róla, hogy hanyag lelkipásztor volt. Az egyik visitatio alkalmával hívei a nagymihályi vásáron voltak, máskor a figyelmeztetés ellenére sem vezette az anyakönyvet, egyszer pedig nyilvános kihirdetés nélkül, szabálytalanul összeeskette Tolnai Jánost-a málcái Stépán lányával, s emiatt a lány Tolnait elhagyta. Ha szabad ezekben az egykorú adatokból bizonyos lélektani következtetést levonni, akkor azt mondhatjuk, hogy Spáczay bohém, költői mentalitású ember volt, aki bizonyára többre becsülte a költészetet az egyházi fegyelemnél. Szignóját és Liskay feljegyzését tekintve egyedül tőle ismerünk kétségtelen hitelességű énekfordításokat és önálló verseket is. Az S. A. szignó ugyanis nemcsak az énekeskönyv első címlapján, hanem a Radosztz című imádságoskönyv egyik verscíménél is megtalálható. Király — nem ok nélkül — neki tulajdonítja a dicséretnek néhány eredeti énekének szerzőségét is. Ezek a fordítások és versek pedig minden tekintetben vetekedhetnek Szenci Molnár költői műveivel, amit majd alább, a részletes összehasonlítás során bizonyítani fogunk.

Jessenius György cseh származású volt, valószínűleg a fehérhegyi csata után Magyarországra menekült protestánsok utóda. A szintén cseh Valesius, Komárom megyei esperes segítségével a debreceni kollégiumban tanult, s előbb a Csallóközben volt pap. 1740-ben innen menekülnie kellett, s ekkor került a kelet-szlovák reformátusok közé: Alsókemenecére (Kamenica), Bánócra, majd Málcára. Magyarul nem tudott tökéletesen, de a könyvkiadáshoz értett, a legtöbb szlovák könyvet ő rendezte saját alá. A debreceni nyomda iratai közül Király idézi Kállai Gergely provizor bejegyzését: „Melly pénzeket a mátzai Rf. Tót Anya Sz. Egyház Prédikátorától T. Jessenius György úrtól... percipiáltam.” Meghalt Málcán 1770-ben. A szlovák énekekben található cseh és nyugatszlovák kifejezések feltehetően tőle származnak.

A magyarból szlovákra való fordítással kapcsolatban meg kell említenünk azt a fordítói gyakorlatban ismert tényt, hogy a magyar nyelv hosszabb, a szlovák pedig rövidebb kifejezésekből áll. Így pl. a Madách Kiadóban megjelent cseh és szlovák könyvek fordításai 25—30%-kal terjedelmesebbek, mint az eredeti szövegek. Míg tehát Szenci Molnár okkal panaszkodott arra, milyen nehéz volt a hosszú magyar szavakkal az apró francia „igéket” lefordítani, addig a szlovák fordítóknak legtöbb esetben a rövid, reneszánsz sorok lefordítása után marad néhány szótagnyi helyük, melyet ihletett esetben a mondanivalót hangsúlyozó bővítménnyel, leginkább költői jelzővel töltenek ki. Elsősorban ezzel magyarázható, hogy sikerült híven lefordítaniok a több mint 130 francia dallamhoz igazodó versformát, Szenci ritmusának valamennyi variációját. S a stílus, a költői előadás szempontjából gyakran csiszolnak, szépítenek is a szövegeken. Igaz, van példa az ellenkezőjére is, amikor a fordítás kevésbé költői, mint az eredeti, mert a szlovák fordítás nemcsak nyelvi, hanem költői szempontból sem egységes: minősége nagyrészt azon múlik, mennyire sikerül visszaadnia az eredeti költői képeket, s milyen szót told az eredetihez a fennmaradó szótagszámok helyére.

Az összehasonlításhoz a következő szövegeket használtuk: Szenci Molnár Albert költői művei. RMTK. XVII. század, 6. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1971. Sveteho Dávida... Debrecen 1752. Szent Biblia Ford. Károli Gáspár. Budapest

1944. Pisnye pobozsne... Császár Pál előszavával. Sárospatak 1864. A régi szlovák szövegekben technikai okokból nem tudjuk jelölni a különböző „s” betűket, a zs jelölésében meghagytuk az egykorú magyar helyesírásban is használatos s betűt. Egybevetésünket-kezdjük-egy-átlagos példával a 3. zsolttár negyedik versszakából:

Kelly föl Uram tarts meg,

Ellenségeim vond meg, Megtörvén ő fogokat.

Ráts sé hore vsztanutz, Mnye na pomotzi butz, O Boše mój! o Panye!

(Szíveskedj felkelni, nekem légy segítségemre, Ó Istenem, Ó uram!)

Mind özve paskold És artzul czapdosod Az Isten utálókat. Polyitskuj bezbosnich

Nyeprátzelyóv zlosnich, Tzo posztávajú na mnye,

(Verd arcul az istenteleneket, a gonosz ellenségeket, Akik ellenem kelnek.)

Czak Te vagy az Isten, Ki minden szükségben Meg tudsz szabadítani,

Tsom tis ten Buóh mudri, Chtori z kásdėj bédi, Szám vslyebodzitzi znás,

(Mert te bölcs Isten vagy, Aki minden bajból Magad ki tudsz szabadítani)

Ki az te sereged, Megtartot szereted, Es megszoktad áldani.

Chtori verních szvojich, Barz lyubis i vse jich, As na veki posehnás.

(Aki híveidet igen szereted s őket mindig, mindörökkre megáldod.)

Amint az összehasonlításból látjuk, a fordító a 3. sorban elhagyja a „megtörvén ő fogokat” szóképet, s helyette expresszív felszólítást használ. A felszólító mód helyett használt „ráts” (szíveskedj, kegyeskedj) fokozott udvariasságot, a „polyitskuj” (pofozd meg) pedig cseh színezetet visz a stílusba. A 4. és 5. sor gondolatpárhuzamában a szlovák a főnevet fejezi ki hasonló szinonimával (az istentelenek — ellenségek). A 7. sorban már találunk jellegzetes bővítést: „mudri” (okos, bölcs), ami a magyarból hiányzik. Hasonló a 9. sorban a „szám” (egyedül, magad), de ez stilisztikai szempontból kevésbé szépít. Ilyen jellegű kiegészítéseket találunk az utolsó sorokban is (barz, vse, as na veki). Egészében tehát a fordítás szegényesebb egy kifejező jó szóképpel, de valamivel gazdagítják a szöveget a hosszabb magyar szavak helyére kerülő rövidebb, kiegészítő szlovák kifejezések.

Azt, hogy a szlovák fordítás gyakran jobb a magyar eredetnél, elsősorban nyelvi okokkal magyarázhatjuk. A fordítók a zempléni keletiszlovák nyelvjárás mellett egy másik, bonyolult nyelvi réteget is használnak: cseh, lengyel, magyar, ukrán, de más szlovák nyelvjárásokból származó kifejezéseket, nyelvtani változatokat is. Mindez azzal magyarázható, hogy a fordítóknak bizonyos általános szláv műveltsége is volt; az adott nyelvjáráson kívül nagyszámú cseh kifejezést ismertek, s ezekben szabadon válogattak, ha a rím vagy a szótagszám megkövetelte. Szinonimakészletük gazdagabb volt, mint egy mai szlovák fordítóé, pl. az ágy szót is különböző nyelvi kifejezésekkel jelölik. Feltehetjük — egyelőre bizonyítani nem tudjuk —, hogy ez a szókincs-gazdagság úgy jött létre, hogy az eredetileg Rákóczi András fordította zsolttárokat Spáczay átírta saját nyelvtudásának megfelelően, a kiadás előtt pedig Jessenius csiszolt rajtuk a cseh irodalmi nyelv segítségével. Ennek ellenére ezek a szövegek még mindig sokkal közelebb állnak a zempléni szlovák reformátusok nyelvéhez, mint a mai irodalmi nyelv.

A szlovák szövegnek a magyarral szemben való szükségszerű bővítése általában nyomatékosító, a mondanivalót erősebben kihangsúlyozó jellegű. Nézzük például a 3. zsolttár első sorait: Ó mely sokan vadnak, Azkik háborgatnak Engemet én Istenem. Jak barz velyo Panye, Tich chtoré vse na mnye Zásztója, nápásztuju.

Szenci zsolttárát a szlovák fordító csupán három, de nyomatékosító szóval bővíti: barz (nagyon), vse (mindig), zásztója (gyűlölködnek).

A továbbiak során azt látjuk, hogy a szlovák fordítók egyáltalán nem fordítottak „betű szerint”, hanem szabadon, tartalmi és formai hűségre törekedve: a rím kedvéért

gyakran felcserélik a sorokat, variálják a gondolatokat, általában nem ragaszkodnak a magyar kifejezések szó szerinti megfelelőjéhez, hanem csak a zsoltárok szelleméhez és érzelemvilágához. Idézzük a 6. zsoltár 32—34. és 37—42. sorait: Egész éjjel sírtombban Könnyhullatásimmal Nedvesítem ágyamat... Tzalú notz *horko* platsutz, *Bévno jak zvodami Polyévajutz* szvu losu.

A sírtombban elé itt a „keserűen” szót helyezi a szlovák fordító, a könnyhullatásim helyett egy hasonlatot használ: oly bőven, mint vizekkel, *öntözöm* az én ágyamat.

Én sok bosszúságim miatt Az én orcám elhírvatt, Szemem homályosult, Mojo lyitza *jak* kvet szprelyi, *V zarmutku posztarelyi*, Otsi smi viszusél. Ezt szerzik ellenségim, Vigadnak gyűlölöm, Kin szívem elbúsult. Us vnyich nyesztává vodi, Bo změj szmutnéj prihodi Smėje se nyepráztel.

A fordító itt felcseréli a sorokat, egyesek helyett pedig egészen más, de hasonló hangulatot ébresztő kifejezéseket használ: Arcom, mint virág elhervadt, a bánatban megöregedett, szemem kiszáradt, már nincs benne nedvesség, mert szomorú ügyemen nevet az ellenség.

A szlovák fordítások közel másfél századdal később készültek; kevésbé archaikusak, pl. a „támadatról” kifejezést egyszerűen keletről szóval fordítják az 50. zsoltár 3. sorában: Támadatról és napenyészetéről, Nagy Szépséggel a Sion hegyéről... Od vichodu tak tés i západu, Z Siona prenájkrassoho hradu. (A szlovák fordító a Siont nem hegynek hanem „leggyönyörűbb várnak” nevezi.)

A képszerű kifejezéseket általában nem lehet szó szerint lefordítani, s a szlovák fordító tehetségét, leleményességét bizonyítja, hogy ilyenkor legtöbbször egyenértékű képes kifejezést használ, mint pl. a 8. zsoltár 5—6. sorában:

Dicsérnek téged még a csecsszopók is, Szájokban viselik nevedet ők is. Szlávjá tebe i nyemlujátka malé, *Usztá szvojo prizbrojá k tvojéj Chválye*. A második sor értelme: szájukat alkalmassá teszik a te dicsőítésedhez.

A szlovák fordítók néhol tartalmi szempontból is javítanak Szenci zsoltárain, ha annak szövege homályosnak vagy a bibliával egybevetve pontatlannak látszik. Így pl. a 44. zsoltár szövegének 5—8. sorai olyan értelműek, mintha Isten a pogányokat elpusztította volna, majd más helyre víve ismét megszorította:

Kezdedd az pogán népet Elvesztéd, földét elpusztítád,
Osztán más helyre vüd *óket*, Holott ismét megszorítád.

Ezzel szemben a szlovák szövegben az áll, hogy az isten az elpusztított pogányok helyébe a „mi elődeinket” vitte, s azokat ültette helyükbe, ez lényegében megegyezik Károli Gáspár bibliafordításának megfelelő helyével:

Jak si z szvú ruku Pohanóv/Rozplasel, z bévnej sémi zhladzél, A nato meszt nasich Predkóv/Do predrahėj sémi poszadzél.

A magyar eredeti és a szlovák fordítás között olyan eltérés is van, amely nem magyarázható meg Károli bibliafordításának használatával, hanem arról tanúskodik, hogy a fordítók a cseh Králicei bibliát vagy más ószövetségi fordításokat is felhasználtak a zsoltárok szövegének ellenőrzéséhez. A 104. zsoltár 9. strófájában más állatokat emlegetnek, mint a magyarban.

Holott az madárkák fészket raknak
Es kiköltésre fészkekben tojnak
Az eszterág is ő fészket ott rakja,
Az jegenye fákon vagon hajlékja,

Kdze i ptáki kladu szvojo hnyézdá,
Kdze se nyeszu i mladé vivodzá,
Tam i *botzáni* szvojo pritulok maju,
Na jedlovich verchoch dóm szvoj
szpravuju,

Az magas hegyeken az vadkecskék
Es az szarvasok helyet keresnek,
Az kősziklák közt laknak a patkányok,
Az hörcsögöknek ott az ő barlangjok.

*Kozi dziké u preprikrich hóroch,
Chtoré szkátu po vizsokich szkaloch
I krályikove u dzéroch szkalovich
Prebivaju szvih hradoch nyedobutich.*

A szlovák szövegben a következő állatokat emlegetik: gólyák, vadkecskék, üregi nyulak, s ez érdekes módon hasonlít a Szencinek mintául szolgáló Lobwasser német zsolttárhoz, melyben szitén nincsen hörcsög, hanem a szlovákban található állatokhoz hasonló szerepelnek. (Lásd Császár Ernő: Szenci Molnár Albert zsolttárai. Itk 1914. 292.)

A szlovák fordító a legtöbb esetben teljesen beleéli magát a zsolttárok érzelmvilágába, s a szavak rövidegéből származó kiegészítő szavai gyakran a magyar eredetinel is szebbé, erőteljesebbé teszik a zsolttárokat, amint például a 135. ének negyedik strófájából láthatjuk:

Ki ez világ végéről
Támaszt terhes fölhetőket,
Az földet hinti fellyől,
Midőn boczát essőket,
Szeleit rejtekhelyből
Kiküldi erejéből.

*Chtori iz kontza sveta
Hrubé chmári prinyses,
Bi sztala strasná plyuta,
Z chmár dists, blyiszk, hrom vinyese,
I véter iz szvojoho
Szkarbnyika barz szkritoho.*

A harmadik sor értelme: hogy szörnyű vízöntés legyen; a negyedikben pedig költői szóhalmozás van: a felhőkből esőt, villámot és mennydörgést támaszt. A lenygel eredetű, nyelvjárási szkarbnyik szó értelme: kincstartó, hasonló a barz (nagyon) is. Az „esőket” helyén álló három szlovák szó azért is rövidebb, mert a tárgyraghoz a magyarban kötőhang tartozik.

Az is előfordul, hogy a szlovák fordító a magyar szöveget félreérti vagy pontatlanul fordítja, mint pl. a 132. zsolttár második versszakát, amelynek tartalma ugyanaz Károlinál mint Szenci verseiben:

Ez (úgymond) én fölfogadom, Hogy bé *nem* megyek házamban, Dokontsu kedz já to vrobu, Abi smi szvój prah presztupél, *Sem* le *nem* fekszem ágyamban, Szemeimet bé *sem* hunyom, Alybo na szvó losu sztúpél, Otsi szvé sztyúyel k drémányu, Minden álom *hátra hagyván*, Zrák szvój na szlatki szon pústsél.

A szlovák fordító elhagyja a tagadószavakat, s az utolsó sorban is ezt állítja: tekintetemet édes álomra bocsátom. A következő sorban azonban áttér e tagadásra, ezért a költemény mondanivalója lényegében (egészében) a magyar eredetinek szabad fordítása. Találunk olyan részletet is, amelyben a szlovák fordító közelebb áll Károlinál mint Szenci Molnár. Ilyen a 126. zsolttár második strófájának befejező része:

Hozd ki Úristen az többit is, Vesd végét ő fogságoknak is, Viprovadz Panye i zosztalich, Urobis konyec vesenyá jich, Mint az erős zúgó széllel, Mind ez föld megszárad széllyel. Jak bis zaschli kraj nastsivél, Prave i z vodu obtsersztvél.

Míg az első két sor értelme megegyezik, az utóbbi kettőben a szlovák ezt mondja: Mintha épp kiszáradt vidéket látogatnál meg, s vízzel felfrissítenéd. Ez nemcsak logikusabb, hanem közelebb áll a bibliai fordításhoz is, melyben szintén nincs szó szélről: „Hozd vissza, Uram, a mi foglyainkat, mint patakokat a déli földön!” A szlovák zsolttár verstani szempontból is jobb: nem fordul benne elő a rímként használt szóismétlés (is—is).

Hasonlóképp javítja, logikusabbá teszi a szlovák fordító a 139. ének 8. szakaszának Szencinél igen homályos szövegét: Dolgaid csudálatosok, Kiket ha én meggon-

dolok, Barz tsudná jeszt szprava tvojá, Z toho svedok dusa moja, Meg kell azt nékem vallanom, Tudtodra volt minden csontom, Kedz szebe pomislyu Panye, *Vidzélz* kosztz mich *zavjézanyé*, Midõn engemet csudaképpen, Az föld alá dugtál rejtõkben, *Kedi smi se v méj Mattze zatsál, Jak pod šemu, tajnye šitz potsál*. A két utolsó sor fordítása: mikor én anyámban fogantam, mint a föld alatt, titkon élni kezdtem.

Nemcsak hûek, hanem valóban ihletettek a rövid soros francia reneszánsz versek ritmusában készült fordítások. Ezekben a szlovák fordító szinte csak a sorokat cseréli fel, csaknem szó szerint fordít, de zsolttára mégis játékosan perdülõ, könnyed és hangulatos:

Az Egek beszélnek
 Es nyilván hirdetik
 Az Úrnak erejit,
 Az ég mennyezeti
 Szépen kijelenti
 Kezinek munkáit.
 Az napok egymásnak
 Tudománt mutatnak
 Az õ bölcsességérõl.
 Egy éj a más éjnek
 Beszél az Istennek
 Ó nagy dicsõségérõl.
 Nincs szó sem tartomány
 Holott ez tudomány
 Nem prédikáltatnék,
 Minden felé megyen
 Ez föld kereksegen
 Beszéde ezeknek.
 Írások kimegyen
 Mind ez világ végén
 Holott az fényes napnak
 Hajlékot az Isten,
 Helheztetett szépen
 Ó lakó szállásának.

Nyebá ohlásajú
 Krásznye vikládajú
 Boszké tsudné motzi,
 Szklepovánýe nyeba
 Rozkosnye oznámjá
 Tés jeho rúk prátzi,
 Dzeny za dnyom *satujutz*
 Svettsi ukazujutz
 Jak velyká mudróstz joho;
 Notz za notzu hlasznye
 Zvesztuje *obvzlástnye*
 Szlávu Boha šivoho.
 Jazika, nyét Krajnyi
 Kdze bi téj nauki
 Szlová nye szlisené:
 Tsom ne kásdê sztrani
 Po téj tzaléj šemi
 Pustsaju hlaszi szvé:
 To pizsmo vichádzá
 As na konyetž svéta,
 Kdze Boh szlunku jazsnomu
 Tsudni sátor szpravél,
 Kedi ho posztavél
 Dlyá *svetla vetu* tomu.
 (19. zsolttár, 1—2. strófa)

A Balassi-strófa bővített változatának tartható versszakokban csak az utolsó sor tér el a magyartól, bizonyára tudatosan, egy szép alliterációval: a világ világosságának.

Hasonlóan szép alliterációt találunk a 95. zsolttár 7—8. sorának fordításában: Mert õ az hatalmas Isten, Es nagy király mindenenek, Tsom on jeszt pán vsemohútzí, *Krály nad králymi krályujutzí*. (...királyok felett királykodó király). Az egyetlen magyar ige helyére iktatott szlovák igék gyakran nem csupán nyomatékosítják, hanem költõi módon fokozzák a mondanivalót, például a 102. zsolttár 24—25. sorában: Ollyá löttem, mint az bagoly, Ki az kietlenben huhol... I jak szova *v pusztén pölyu, Volám, platsu, horko kvélyu* (S mint a bagoly a puszta mezõben, *kiáltok, sírok, keservesen jajgatok*.) A ritmust és a rímképletet a szlovák fordítók mind a 130 versformában megtartják, sõt néhol a rímetet fokozottabban kiemelik, az eredeti képletnek megfelelõen, így pl. a 92. zsolttár végén:

Hogy igasságát híven (Mindenütt hirdessék
 Bi zvesztovál to kásdi) Bóh moj szkala má
 Az én Istenemnek, Kiben hamisság nincsen.
 Jeszt szpřāvodlnösztz *szamá*, Falesnosztz nyét v nyém nyigdi.

Egyébként ezt a strófát is meglehetősen szabadon fordították: Hogy mindenki
 hirdesse, az Isten az én köszálam, ő az egyedüli igazságosság, sosincs benne hamisság.
 Amint látjuk, a fordító a második sorral kezdi, s a rím kedvéért másutt is gyakran
 megfordítja a sorokat. Például a 91. zsoltár második strófájában:

Az vadásznak ő törítöl	Bo on tze ochrányi milye
Téged megment féltedben,	Od sidla lóvtza zloho,
Az hamis nyelvek mérgétől	I osztréha kásdáj chvílyi
Megoltalmaz kegyesen.	Jazika fortélynoho.

A szabad fordítás során a szlovákban gyakran azzal is fokozzák a mondanivalót,
 hogy Szenciénél erősebb kifejezéseket használnak. A 137. ének utolsó versszakát így
 fordítják:

Te Babilonnak leány meghidgyed,	Dzévko Babilonszka <i>k smertzi se hotuj,</i>
Hogy még végre porhamuvá kell lenned	<i>Bo krivu szplinyes o krátki tsasz,</i>
	to tsuj,
Bódog az ki te néked ez doglot	Posehnáni, chtori tzi <i>tu besznosztz</i>
Megfizeti ez méltatlanságot,	Odplatzi, navrátzi <i>tvu okrutnosztz:</i>
Ki öledből gyermekidet kirántya,	Tzo tzi tve z léna verve dzetki <i>malé</i>
Es az erős kősziklához paskollya.	<i>Na tvé otsi potlutse k tvardej szkále.</i>

(Babiloni lányka készül a halálra, mert halld, rövidesen előtt a vér, boldogok, kik
 ezt a veszettséget megfizetik, visszaadják neked a kegyetlenkedést, aki öledből kis
 gyermekeidet kirántja, s szemed láttára hozzáveri az erős kősziklához.)

Gyakran halványabbra sikerül a szóképek és a sajátos költői frazeológia
 szlovákra való fordítása. A híres 42. zsoltár sajátos költői jelzőit (Mint a szép
 híves patakra...) szlovákra nem fordítják: *Jako jelény vodu šádú Zaslyáchli ob*
tšerszvenyu (Mint a szravas vizet kíván a felfrissüléshez, ha megszomjazott). Elszür-
 kítik a szóképet ugyanennek az éneknek 29—33. soraiban is:

Mélység kiált mélységet,	Hlibokosztz na hlibokosztz
Midőn én fejem felett,	Volá pre velikú uszkosztz,
Az sok sebes víz megindol,	Kedi prék mnye vedzes vodi,
Mint egy erős hab megzúdol.	Vselyakéj szmutnéj príhodi.

(Mélység kiált mélységre nagy aggodalmában, amikor ellenem vezetted mindenféle
 szomorú esemény vizeit.) Kevésbé költői ugyanitt a 21—24. sorok fordítása is:

Midőn hozzám orcáját	Vér še estse veszelo
Nyújtja szabadítását,	Vislyebozenyé joho
Oh én kegyelmes Istenem,	Budzem szlávitz óh mój Bose,
Mely igen kesereg lelkem.	Dusa se vkojitz nyemose.

(Hidd, hogy még vidáman fogjuk ünnepelni megszabadítását, oh Istenem, lelkem
 nem tud megnyugodni.)

Az is előfordul, hogy Szenci szóképeit szlovákra egyszerű nyelvi kifejezésekre
 fordítják le, mint pl. a 6. zsoltárban: És haragodnak tüze, Szűnnyék meg sebessége,

Kiben ne büntess meg. Mnye tsloveka bédnoho, V sertzú zarmutzenoho, Szpred se nye zarútzej. (Engem nyomorult embert, szívében elszomorítottat, magad elől ne vess el.) (4—6. sorok) Hasonlóan elhagyja a „haragodnak tüze” metaforikus kifejezést másutt is; pl. a 74. zsoltár 3. sorában: Míglén gerjedež haragodnak tüze Juha-idnak nyájára ily igen? Ohnyu sztravutzomu tak barz jatrítz dás? Prétziv nász ovets-kóv sztadza szvocho. (A pusztító tüzet mely igen gerjeszteted? Ellenünk, nyájad báránykái ellen.)

Amint már Király Péter rámutatott, e fordításokban aránylag sok a tükörszó, a magyar eredeti közvetlen hatását tükröző kifejezés: na viszoko odpovedá — nagy fennen válaszol (200.), Nad Pohani s me hlavu posztavél — A Pogányokon fővé tész engem (34), vozi vojszké (109) — harcszekerek, O tebe se nye zapomnyu (141) — Rólad nem feledkezem, Lyem o tebe já se mislyu (141) — csak Te rólad emlékezem, tzet riba (250) — cethal, krivopivtzóv (335) — vérszopókat. Az ilyen kifejezések a szlovák szövegben hungarizmusnak számítanak, s hasonlóan sok a szövegekben a bohemizmus (cseh hatás) is, míg a lengyel és ukrán kifejezések nagyrészt olyanok, amelyek nemcsak ezekben a nyomtatványokban, hanem általában is megtalálhatók a közép-zempléni szlovák tájnyelvben. Ilyenek például: Dusu szvoju *do tebe* dzvihám (167) — lelkeket tehozzád emelem, tich tzo *zasztójá na mnye* (167) — kik gyűlölnék engem, Chtós bi *se pred tobu osztál* (181) — ki állhatna meg előtted, dulovnyíka *zosztáloho* (181) — ez maradék dülő-fülöt, Tebe smi vibrál *dlyá ochrántza* (44) — reád támaszkodtam, *Sztred* Pohanu tze chvályim (35) — pogányok közt téged dicsérlek.

A szlovák versekben található magyar kifejezések többsége olyan, amely e szövegeken kívül is megtalálható a zempléni kelet-szlovák nyelvjárásban: város, erek (örök), ezer, palota, bálván, tornátz, sóltár, hartz, lántz, préda. Néhány magyar szó szlovákosított változatban van meg, mint pl. a bévni, rozbévnyi: az első a magyar bő melléknévhez tett szlovák melléknévképzővel, a második a szlovák igeképző felszólító módjával és az igekötő helyén álló roz-szócskával van képezve (bővítsd meg). Hasonló a magyar becsül és mulat igéből képzett szlovák becselyuje, mulatuje ige is. A költeményekben bizonyos népies, „parasztos” kifejezések is találhatóak, melyeket azonban a tájnyelvet beszélő lakosok bizonyára megszokottaknak tartottak. Ilyen pl. a marha, veszett, csecs szó használata olyan sorokban, amelyeknek magyar eredetijéből ez hiányzik. Például: Jak malé dzétze od *tzitzka* Chtoré odlútsila matka — Mint midőn az kis gyermeket Elfogják anyja tejétől (131. zs. 7—8.). Tu rets tslovek hovadni — E beszédet a marha ember (magyarban: esztelen) (92. zs. 21. sor) tú besznosztz — ezt a veszettséget (magyarban: ez dolgot) (137. zs. 28.). A magyar szavak és a magyaros kifejezések száma a szlovák zsoltárokban nem oly mértékű, hogy a fordítókat gyöngé szlovák tudással vagy magyarosító szándékkal lehetne vádolni — nemcsak szuverén módon használják a szlovák nyelvet, hanem azt eredeti kifejezésekkel, költői fantáziáról tanúskodó szóképekkel gazdagítják is.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a szlovák fordítók beleélték magukat Szenci Molnár zsoltárainak érzelmvilágába, s azokat ihletett módon, költői tehetőséggel tolmácsolják. Az eredeti szöveget szabadon, de tartalmi és formai hűséggel fordítják, s változtatásai többsége a mondanivalót nyomatékosító, fokozó jellegű. Az énekeskönyv egyedülálló, máig sem eléggé becsült kincse a szlovák irodalomtörténetnek, mert mintegy 20 000 verssort tartalmaz abból a korból, amelyből még szlovák versek vagy nyomtatványok egyáltalán nem maradtak fenn. Szenci verseinek fordítása tehát egyúttal az első jelentős szlovák nyelvű költői alkotás.